

ISSN: 2146-1961

Ekti, M. (2023). Mizahta Kullanılan Anlatım Teknikleri ile Söz Sanatları Üzerine, *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 14(54), 1716-1726.

DOI: <http://dx.doi.org/10.35826/ijoess.3387>

Makale Türü (ArticleType): Derleme Makale

MİZAHTA KULLANILAN ANLATIM TEKNİKLERİ İLE SÖZ SANATLARI ÜZERİNE

Meltem EKTİ

Doç.Dr, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, meltemc@hacettepe.edu.tr
ORCID:0000-0002-8353-1397

Gönderim tarihi: 08.08.2023

Kabul tarihi: 15.11.2023

Yayın tarihi: 03.12.2023

Öz

Mizahın genel anlamda bir iletişim şekli olduğu söylenebilir. Her iletişim türünde bir amaç ve bu amacın sağlıklı iletimi için uygun bir araç bulunması gerektiğinden mizah da bir araç olarak amaç içermek durumundadır. Türüne, uygulanış şekline ve içeriğine göre figürler, konu, hatta ses ve karakterler oldukça önemlidir. Örneğin bir stand up'ta amaç bir mesaj vermek ise, hedef grup bu mesajı anlayacak nitelikte olmalıdır. Ayrıca mesaj aktarımında stand up'ın süre itibarıyla bir hikâye kapsamında verildiği düşünüldüğünde hikâyenin içinde yer alan oyuncular, karakterler ve bunların ortaya koyduğu konu da çok önemlidir. Ancak en önemlisi ve bütün bu unsurları başarılı kılan etken eylemde kullanılan dilin kendisidir. Mizahın kültürel ve evrensel bir altyapıya sahip olması nedeniyle konu çeşitliliği açısından oldukça zengindir. Bununla birlikte gülmece ya da tanımlarında var olan rahatlatıcı etkileri göz önünde bulundurulduğunda uygulaması da rahatlıkla yapılabilen bir araç olduğu söylenebilir. Bu nedenle önemli olan, konunun bulunması değil nasıl uygulanması gerektiğidir denebilir. Bu ister yerel isterse yabancı içerikli bir mizah olsun, mizahı uygulayan kişi şayet bu "nasıl" sorusunun cevabını doğru verebiliyorsa her türlü anlamda başarılı olacaktır. Yani zorluk, iletilmek istenen fikrin nasıl bir üslup kapsamında aktarılacağıdır. Bu üslup, fikrin nasıl ifadeye dönüştüğünü betimlemektedir. İlgili çalışmada, bu ifadede rol oynayan söz sanatlarına, retorik öğelerin mizahta işlevine ve önemine dikkat çekilecek olup, amaç doğrultusunda hangi retorik öğelere yer verildiğine ilişkin Türkçe ve Almanca örnekler sunulacaktır. Konuyla ilgili alanyazın çalışmalarına bakıldığında ilgili çalışmanın farkı mizaha özellikle üslup olarak retorik öğeler açısından yaklaşılmasıdır.

Anahtar kelimeler: Mizah, anlatım teknikleri, kültür, söz sanatları, retorik öğeler.

RHETORICAL AND NARRATIV TECHNIQUES IN HUMOR

ABSTRACT

Since humor is a form of communication and every type of communication requires a purpose, a suitable channel and a tool for the healthy transmission of this purpose, humor must also contain a purpose as a tool. Figures, subject matter, even voice and characters are very important depending on its type, method of application and content. For example, if the aim of a stand up is to convey a message, the target group should be able to understand this message. In addition, when it is considered that stand-up is given within the scope of a story in message transfer, the actors, characters in the story and the subject they reveal are also very important. However, the most important factor that makes all these elements successful is the language used in the action. Since humor has a cultural and universal infrastructure, it is quite rich in terms of subject diversity. On top of that, it can be said that it is a tool that can be easily applied, considering the humorous or relaxing effects in its definitions. Therefore, the important thing is not finding the subject, but how it should be applied. Whether it is local humor or humor with unfamiliar content, if the person applying humor can answer this "how" question correctly, it will be successful in every sense. In other words, the difficulty is in what style to follow to convey the idea. This style describes how the idea is transformed into expression. In this study, attention will be drawn to the rhetoric that plays a role in this expression, the function and importance of rhetorical elements in humor, and examples of which rhetorical elements are included in line with the purpose will be presented. Considering the literature on the subject, the contribution of the relevant study is that it approaches humor especially in terms of rhetorical elements as a style.

Keywords: Humor, expression techniques, culture, rhetoric, rhetorical elements.

GİRİŞ

Geçmişten günümüze mizah konusunda farklı yaklaşımlarla çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Birçok disiplini ortak bir paydada buluşturan bu çalışmalar, mizahın hem tanım olarak hem de tür olarak farklılaşmasını somut örneklerle göstermektedir. Bu değişimde etkili olan unsurlar: dil uygulayan kişiler, uygulanan kişilerin beklentileri, konu, tür vb. şeylerdir. Mizah kelimesi Duden’de Latince “Umor” dan türemiştir ve “Feuchtigkeit” yani “nem” olarak tanımlanmaktadır (Duden 2007). Bu nem ise Antik Yunan hekimi Galen tarafından geliştirilen mizah teorisinde insanın iç doğasının, vücutta aktif olan ve kolerik, melankolik durumlara neden olan sıvıyla yani vücut nemiyile ilişkilendirilmektedir (Adler 1982). Ancak yaygın anlamda kullanılan mizah kelimesinin kökünün daha çok İngiliz mizahından geldiği söylenebilir. Geçmişten günümüze mizah bağlamında neye güldüğü, kimin güldürdüğü ya da sosyal anlamda bunun doğru ya da yanlış bir eylem olup olmadığı sorgulanmıştır. Yüzyıllardır değişmeyen ve temeli Aristoteles’e kadar uzanan şeyin ise mizahın üç ana teorisi olduğu söylenebilir. Bunlar: Üstünlük, uyumsuzluk ve deşarj şeklinde sıralanabilir. Toplumların coğrafi yapılarına, düşünsel dünyalarına ve yaşam biçimlerine kısaca kültürlerine göre belirtildiği üzere bu eylem reddedilmiş aynı bağlamda kabul edilip yaygınlaşmıştır da. Günümüzde ise mizah çok basit anlamda bir davranış kalıbı, bir akustik gösterge olarak kabul edilmektedir (Dramlitsch 2017). Mizahın kullanımındaki farklılıkları ifade eden şeyin ise dil ve bu dilin icra ediliş biçimi olduğu unutulmamalıdır. Mizahın sosyal bağlayıcı nitelikte mi, saldırgan mı, yücelten ya da küçümseyen bir tarzda (Plessen, C.Y. ve diğerleri 2020) mı olduğunu gösteren gösterge, dilin icra ediliş şekli ve kullanılan üslubun kendisidir. Bu bağlamda mizahın stilistik bir iletişim aracı olduğu söylenebilir. Kelime oyunları, alaycılık ya da abartı bunlara örnek verilebilir. Wehn, çeşitli üslup araçlarının bir mizah tanımı için izole edilebilecek hiçbir ortak özelliği paylaşmadığını ifade ederek bu duruma Wittgenstein’in “oyun” teorisini örnek vermiştir. Bununla Wehn oyunların farklı alt biçimlerinin oyunun ortak olmasına rağmen farklı özellikler içerdiğini ve hepsinin aynı olmadığını ifade etmiştir (Wehn 2020). Yani oyun tek de olsa kişiye ve bireye göre hamleler farklılaşmaktadır. Bu farklılık nasıl ki oyuncuyu lider konuma getiriyorsa mizahı yapanlarda kullandıkları üslupla farklılaşabilmektedir. Özetle mizah aslında yine Wehn’in belirttiği üzere insanların söyledikleri mizah olarak düşündüğü şeydir. Bunun mizah olduğunu düşündüren şey ise sadece konu değil aynı zamanda bıraktığı etkide rol oynayan üsluptur. İlgili çalışmada bu bağlamda kullanılan retorik unsurlara ve bunların amaç odaklı kullanımına Türkçe ve Almanca örnekler eşliğinde genel bir bakış sunulacaktır.

Mizahın dili ve mizahta anlatım tekniklerinin rolü

Ulusal ve uluslararası nitelikte alıcıların imgesel farklılıkların yanında bireysel farklılıkları da göz önüne alıp ortak bir “gülünç” kapısı yakalamak oldukça emek isteyen bir süreçtir. Bu süreç, bir üst dili bile gerektirebilir. Yani uygulanış şekli, üslup çeşitleri ve buna paralel kullanılan retorik figürler “gülme” eyleminin genel yapısını belirler ve bu eyleme nitelik kazandırır ya da basitleştirir. Geçmişten günümüze, tarihsel süreç içerisinde tercih edilen üslup çeşitleri ile kullanılan retorik figürler mizahın uygulama şeklini ve niteliğini değiştirmiştir. Günümüzde modern eleştiride üslup; yazarın adıyla, çağa bağlı, dile bağlı, konuya bağlı, okuyucu veya alıcıya bağlı, eserin amacına bağlı olarak ayrışabilmektedir (Özdenören 2022). Önal ise üslubu “tarz”, “tavır”, “edâ”, “söyleyiş”,

“dil ve ifade”, “kişinin veya bir grubun ifade özelliği”, “bir edebî türün söyleniş hususiyeti”, “kelimeleri kullanış”, “bir edebî eserin dil ve ifade yönüyle incelenmesi”... gibi karşılıklarla tanıtılmış ama her terim gibi, tanımlanması için bazı sınırlara ve o sınırlar içinde bir kısım yorumlara tâbi tutulmuş bir kavramdır.” şeklinde ifade etmiştir (2008:32). Tanımlardan da hareketle burada belirtilmesi gereken diğer bir şey ise üslubu kullanan kişinin yaşı, cinsiyeti, mizacı, eğitimi, yetişmiş olduğu ortamı vb. unsurların da oldukça önemli olduğudur. Çünkü konseptin dışında bu etkenler üslup odaklı farklılıklara ve buna paralel farklı retorik figür kullanımına yol açabilmektedir. Genel amacın hedef grubu düşündürmek ve eğlendirmek, hatta eleştirmek olduğu varsayılırsa, retorik öğelerin ve üslubun bunları yansıtabilecek nitelikte olması gerektiği belirgindir. Bu durumda seçilen üslup okuyucuda uyandırılmak istenen etkiye göre düzenlenir denebilir. Aslında mizahi dilin tıpkı bir sanat eseri gibi inşa edildiği söylenirse yanlış olmayacaktır. Genel anlamda şekil ister ironi, nükte, parodi, karikatür, taşlama olsun bunları tamamlayan anlatım biçimleri de tamamlayıcı nitelikte olmalıdır: açıklayıcı, öyküleyici, betimleyici ya da tartışmacı. Bu bağlamda farklı yaklaşımların olduğu açıktır. Örneğin Bergson, gülme, komiğin anlamı üzerine adlı bir denemesinde özellikle aşağılayıcı gülme ya da gülünç duruma düşme durumlarına ilişkin gülmece oyunlarına değinmiş ve “şayet yalnız hissetmeseydik komedinin tadını çıkaramazdık” demiştir (Bergson, H. 1988, 1907). Freud ise konuya farklı yaklaşmış Psikanaliz yöntem ile düşlerin ve esprilerin bilinçdışı ilişkilerini çözmeye çalışarak (Coştu, 2020:141) şakanın depresyon gibi psikolojik hastalıklardaki etkisine değinmiştir. Söz konusu etkide anlam ne kadar etkiliyse bu anlamı aktifleştiren üslup ve kullanılan retorik öğelerin önemi de oldukça belirginleşmektedir. Diğer bir yaklaşım ise cinsiyet odaklı olandır. Kadın ve erkeklerin aynı şey üzerine güldükleri pek söylenemese de bazı esprileri erkeklerin kadınlardan daha fazla komik bulabildiği söylenmektedir (Hassett, J., J. Houlihan 1979). Bu farkı oluşturan şeyin konu dışında üslup olduğu göz ardı edilmemelidir. Anlaşıldığı üzere hayatımızın her evresinde geçmişten günümüze, Platon’dan Pocher’e kadar, mizah birçok evrede ele alınmış, entelektüel, ekonomik hatta politik bağlamda bir etkiye sahip olmuş ve farklı disiplinler tarafından işlenmiştir. Söz konusu işleme sürecinde mizahı işlevselleştiren şeyin retorik öğelerin kendisi olduğu söylenebilir. Çünkü kullanılan retorik öğelerin yapılan esriye bir strateji, iletişim şekli kazandırdığı tartışılmaz. Yapılan mizah alıcıya başarılı bir şekilde ulaşıyorsa uygulanan strateji gayet sağlıklı bir stratejidir denebilir. İletişim şekli ne kadar daha önce başarılı kurgulandıysa ve her türlü risk faktörü ortadan kaldırıldıysa bu durum yine mizahın işlevselliğini beraberinde getirmektedir. Benim hedef kitlem kim? Bu retorik davranışımın gerekçesi ne? Söz konusu konu ne? Tercih etmiş olduğum söylem ne gibi amaçları içermekte şeklindeki soruların yanında hedef grubumu ne ile karşı karşıya getiriyorum? gibi soruların da cevaplandırılması durumunda nasıl bir dönüt alınabileceğinin, yapılan mizahın niteliğinin cevabı daha net verilebilecektir. Aksi takdirde belirsiz kalacaktır (Knape, J. 2000: 107-135). Bu tanımlardan hareketle mizahın üzerinde farklı kılma açısından özellikle retorik öğelerin etkisi tartışılmazdır. Aynı şekilde retorik araçlardan birinin mizah olduğu da ortaya çıkmaktadır. Ancak bu karşılıklı etkiden formüle edilebilir bir kullanım imkânının olabileceği sonucu çıkarılmamalıdır. Çünkü neyi ne zaman komik buluruz sorusu aslında değişen insan psikolojisi, zaman ya da durum bağlamında cevaplandırılması gereken zor bir soru olduğundan planlama yapılabilecek tek şey mizahta, gerçek olan şey beklenti ihlali ile şaşırtma sağlayıp etkiye tepki almaktır denebilir. Yani Freud’un kahkahayı kendiliğinden gelişen bir ek tepki olarak görmesi, beklenti ihlali durumunda ortaya çıkması şeklindeki açıklamasından hareketle, beklentilerin karşılanması durumunda bu kahkaha ya da gülmece eyleminin ortaya çıkmayacağı anlaşılmaktadır (Freud çev.

Kapkın 2016). Bundan hareketle gülme eylemi her ne sebeple olursa olsun gerçekleşmiyorsa, bu durumda retorik bir hatanın olduğu düşünülebilir. Bu hata bütün amacı tehlikeye atmaktadır. Aslında burada söz konusu retorik öğelerin doğru kullanımının bir nevi sağduyuyu da gerektirdiği anlaşılmaktadır.

Bu durumda amaç doğrultusunda bilinçli olarak gerçekleşen mizahın sağlıklı algılanması için tercih edilen retorik araçlar da bilinçli olarak seçilmektedir. Yani mizahın sadece teknik anlamda nasıl işlediği değil aynı zamanda bu teknik ile nasıl bir etki yaratılmak istendiği konusunda da uzmanlaşmak gerektiği açıktır. Antik dönemde tanımlanmış olan mizahın eğlendirici yönü, olumsuzlukların dışı yansımaları, ya da yön saptırma gibi etkilerin yanında mizahın grup kohezyonu oluşturma, eleştirme etkisi, imaj oluşturma etkisi ve bir karakteri ortaya koyma işinin, bireyin kendi karakterini ortaya koyma işi olduğu aşikârdır (Pelster 2004). Ancak bunun kendini eğlendirme işi olmadığının altının çizilmesi gerekir. Çünkü söylem açısından mizahın öz amaç için kabul edilmesi mümkün değildir. Quintilian, mizahın daha çok nesnel olması gerektiğine; kişisel, özel olmaması gerektiğine dikkat çekerek agresif, sert olmayan ve kimseye yakın bir şekilde temas etmeyen yumuşak, ılıman, zararsız bir dille ifade edilen bir mizahın daha dikkat çektiği ve kişinin algısını sürekli hâle getirdiğini ifade etmektedir. Çünkü söylem, retorik diğer iletişim amaçlarının hizmetinde olan ve ciddi kaygılara hizmet eden araçsal ve işlevsel mizah ile ilgilenmektedir. Quintilian, mizah aracılığıyla duygusal, sona gelinmiş bir durumun tamir edilebileceğine dikkat çekmiş ve belli bir bağlam içerisinde yapılan mizahın da beraberinde getirdiği özellikle tükenmiş bir ruh hâline “karşı silah” niteliğinde kullanılabileceğini vurgulamıştır (Quintilian aktaran Loporcario, 2022). Aslında bu karşı gücü sağlamak yine söz konusu retorik öğelerle gerçekleşmektedir. Bergson tek başına gülmenin, birlikte gülen bir kişi hatta grup olmaması durumunda çok anlamsız olacağını vurgulamaktadır (Bergson 1988, 2015). Burada bu grup odaklı yönlendirmeyi ve cümle yapılandırmasını yapanın yine retorik öğelerin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yani her ne kadar mizah sosyal bir araç olsa da bu sosyal ifadeyi sağlayan şey kullanılan retorik öğelerdir. Karadeniz fıkraları, Almanya’da Türkenwitze şeklinde tanımlanan Türklerle ilgili espriler, Ostfrieze fıkraları gerek içerik gerekse de yapı bakımından bunun en iyi göstergesidir. Bazı mesleki ya da yaş gruplarına, cinsiyete hatta özetle toplumsal rollere özgü davranışsal beklentiler de yine mizahın bu öğelerle ayrışmasına neden olmaktadır.

Anlatım teknikleri ve mizahta kullanım amaçları

Mizahın sosyal, entelektüel veya ahlaki yargılara sahip yalnızca toplumsal düzeyde bir araç değil, aynı zamanda bireysel eleştiri aracı olduğu aşikârdır. İletişim sürecinde bir söylemin amacının ve aracının hatta iletilmek istenilen mesajın ne olduğu konusunun belirgin olması göz önünde bulundurulduğunda, söylemin aslında kontrolsüz gerçekleştiği söylenemez. Zaten retorik söylemin gerçekleşmesini sağlayan öğelerden biri olan söylem, söylevcinin ifadesi olmakla birlikte ikinci öge olan dinleyici, söyleneni almakta ve bunlara aracılık eden üçüncü öge olan dil ise bunu aktifleştirmektedir. Bu durumda mizah retorik söylem stratejisinin dışında, ayrıca kendine özgü bir şahsiyet olarak da algılanabilir. Yani kendine özgü bir doğası olduğu kabul edilmelidir. Bu doğa söylevcinin mizahını da ortaya koymaktadır. Söylevci açısından bakıldığında ise onun da belli bir vurgu, dilsel ritim, tonlama vb. dilsel söylem donanımına sahip olması gerektiği belirgindir. Yani bir esri sonuç olarak kâğıt üstünde farklı bir izlenim, söylendiğinde farklı bir izlenim yaratmaktadır. Freud’un mizahın herkese açık

olmadığını yapılan mizahı ayırt edebilecek kişilere açık olduğunu ya da kimsenin sadece kendisi için bir espri yapmakla yetinmeyeceğini, espri, şaka gibi mizahı unsurların iletme dürtüsünü araştırması ya da neden bireyin kendi şakalarına gülmediği yönündeki açıklamaları, mizahta rol kavramları (Freud, çev. Kapkın 2016, Coştu 2020) bu yapının karmaşıklığını ortaya koymaktadır. Ayrıca herkesin mizah yapamayacağı bunun için belli bir donanımına sahip olunması gerektiği de anlaşılmaktadır. Yani espri anlayışının, bu doğaya sahip olanlara özgü bir şey olduğu söylenebilir. Çünkü dinleyiciye veya okuyucuya gelişigüzel, zorlama olmadan kıvrak bir hamle ile rahatsız etmeden ulaşmak kolay bir süreç değildir. Bunların yanında dil ile oynayabilme becerisi de söylemi zenginleştirmektedir. Bu oynama sürecinde her türlü anlamda iletişimi kolaylaştırmada ve söylemi zenginleştirmede etkili olan şey de retorik öğelerdir.

Bir iletişim sürecinde iletişim hangi amaçla yapılırsa yapılsın sürekliliğini sağlayan veya sonlandıran, iletişim sürecindeki katılımcılar yani alıcı ya da alıcı konumunda da bulunabilen göndericidir. Etkili mekanizma olan dil ise bize bütün kapıları açabileceği gibi kapatabilir de. Burada sadece coğrafi kökenimiz, kültürel yapımız ya da sosyal statümüz değil, dili nasıl kullandığımız önem taşımaktadır. Dil insana yetkinlik de kazandırabilir, yetki dışı da bırakabilir. Mizahta en çok karşılaşılan hatta mizaha yetkinlik kazandıran retorik öğelere ve bunların kullanım amaçlarına örnekler eşliğinde bakalım.

Örneğin *Aliterasyon*¹ kullanan birisinin bir şeyin kolay hatırlanmasına olanak sağladığı söylenebilir. Özellikle tek bir sese odaklanılarak konuşmanın ritim kazanması ve netlik kazanması yönünde de etkili olan aliterasyon da ritmin ve netliğin etkisi izleyiciyi de etkileyebilmektedir. Gerek Cem Yılmaz gerekse Bülent Ceylan'ın bu ritme önem verdikleri görülmektedir. Özellikle Ceylan'ın her türlü stand up şovunda kullandığı "Einmal Türke, immer Türke" ya da "Türen für Türken" ifadesi buna örnek verilebilir. Aliterasyona başvuru başka bir aşamanın ise bir konu karmaşık veya meta dil seviyesinde ise bunun özlü bir şekilde ortaya koyulduğu durumlar olduğu söylenebilir. Birçok gülmece, odaklanması istenilen kavramlara vurgu yapmak adına bu kavramların cümle için konumlandırılmasında değişiklik yapıldığı görülmektedir. *Anastrof*² (devrikleme) olarak adlandırılan bu teknik, cümleler daha çok ters çevrilerek devrik yapıda verilmektedir. Ferhan Şeysoy'un "Çok kadınlar bilmek gerek, bir kadının kıymetini bilmek için..." ifadesindeki kadına yaptığı vurgu gibi. Bu yapının gerek yazılı gerekse sözel mizah uygulamalarında yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu sayede hedef grubu mizah yapan kişi, eyleme odaklı olarak yönlendirebilir ve böylece pratik bir söylem gerçekleşmiş olur. Etkiyi, izlenimi artırmak daha çok ilk sözcüğe sürekli bir vurgu yaparak, gerçekleşmektedir³. *Yinelem* (Anapher) şeklinde tanımlanan bu yapının izleyicinin dikkatini toparlamada ve aynı zamanda canlı tutmada etkili olduğu söylenebilir. Buna "immer gleiche Qualität, immer ..., immer" cümlesi örnek verilebilir. Bilgi içerikli bir şey varsa örtük ifadelerin kullanıldığı da oldukça dikkat çekmektedir. Mizahın kapsamında yer alan eleştiride gerek eleştirinin niteliği gerekse eleştiren ve eleştirilenin tepki görmemesi adına birçok mizah dergisinde veya mizahi söylemde bunun

¹ Stabreim (Yazıda kullanılan söz sanatlarının Almancası örneklerin Türkçe ve Almanca olması nedeniyle verilmiştir. Bunların içerik tanımlamalarında Edebiyat ve Söz Sanatları Terimleri Sözlüğü (Türk Dil Kurumu), Türk Dil Kurumunun sozluk.gov.tr adresinde yer alan sözlükler, Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü (Karataş T.), kaynaklarından yararlanılmıştır)

² Anastrophe

³ Anapher

tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu tarzın aynı zamanda öğretici niteliğinin de olduğu belirgindir. Buna ilişkin olarak Çetinkaya, “Engellenen, düşüncelerini serbest bir şekilde açığa vuramayan, ifade edemeyen insanların bu ihtiyaçlarını gidermektedir.” der (Çetinkaya, 2006: 12 aktaran Alay 2019). Böylece kendi duygu ve düşüncelerini doğrudan ve serbest bir şekilde ifade edemeyen kişiler, bunu bazı sembollerin aracılığıyla dışa vurma imkânına sahip olmaktadır. *Entimem* olarak adlandırılan bu örtük kullanımda aynı zamanda karşıdakine bir ders verme durumu da söz konusu olabilmektedir (Taşdelen 2007: 55). Diğer bir dikkat çekici mekanizmanın *antitez*⁴ olduğu söylenebilir. Gerilim yaratmak amacıyla buna başvurulduğu görülür. Mesela sıcak sever soğuk içer gibi. Ferhan Şensoy’un İstanbul’u Satıyorum adlı yapıtında ve sahnelenen oyununda antitez kullanımına sıkça rastlanmaktadır. Yazarın burada antitez ile gösterdiği izlekler üzerinden seyirciye doğru-yanlış, haklı-haksız ilişkilerini ders niteliğinde aktardığı görülmektedir. Ayrıca ister yazılı ister sözlü gerçekleştirilen mizahta, genelde bir ritim oluşturulmak istendiğinde başvuru aracın *asonans*⁵ yani yarım kafiye olduğu anlaşılmaktadır. Birkaç sözcük ya da sesli harfin özellikle cümle içinde tekrarı buna örnek olarak gösterilebilir. Bunun özellikle yapılan mizahın kolay hatırlanması için tercih edildiği söylenebilir. Diğer akıcılığı sağlamak amacıyla tercih edilen yapı ise bağlaç kullanmadan ortak sözcük türlerinin sıralanmasıyla alakalıdır⁶. *Asyndeton* şeklinde adlandırılan bu yapı bağlaç ile bağlanmamış cümle yapılarıdır daha çok. Bir sözcük grubunu arka arkaya sıralamak ise yine çok kullanılan türdür. *Tekrir (Aufzählung)* olarak adlandırılan bu yapıya, Bülent Ceylan’ın stand up şovlarında sıkça rastlanmaktadır. Das grosse Kleinkunstfestival 2021 mit Bülent Ceylan adlı şovda 26 Ekim 2021 ilk başlangıcında bile seyirciyi tanımlarken, “das Publikum, echte Menschen, keine Pubkatoon irgend so was deyip yine tanımlamasına devam etmektedir”. Ya da pandemi döneminde seyircisiyle yüz yüze olamayıp arabadan izleyenleri şovlarını gülme eylemini yaptıklarında yapmalarını istediği konuyla ilgili arka arkaya cümleleri sıraladığı görülmektedir. Gülüyorsanız, kornaya basın çok gülüyorsanız arabanızı camsilinden su püskürtün gibi ifadeler yer verdiği anlaşılmaktadır. Diğer bir anlatım türü olan *Emir kipleri*⁷ ise biraz daha baskın bir yapıyı beraberinde getirmektedir. Farklı bir tepki gelmemesi ya da toplumsal bir nabız kurmak adına böyle tercihe gidildiği anlaşılmaktadır. Özellikle mizahın alay, yıkıcılık işlevini temsil etme sürecinde bu anlatım tekniğine başvurulduğu görülmektedir. Bazı durumlarda da sözcük sıralarının değişimi yapılmaktadır. Türkçede *kıyaslama*, *kesişme* şeklinde tanımlanan ve Almancada *Chiasmus* denen bu yapının dikkat odaklanması amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Aynı bağlamda *Emphasis* adı verilen vurgunun⁸ da kullanıldığı anlaşılmakta olup özellikle ünlem ifadelerinde ifadeyi ya da iletiyi canlı tutmak için kullanıldığı görülmektedir. *Doğrudan hitabın* ise dinleyenlerin uyanık kalmasını sağlamak ve buldukları ortama ait olduklarını göstermek için kullanıldığı söylenebilir. Cem Yılmaz ve Bülent Ceylan sık sık seyircilerine hitap ederek onları şovlarına dâhil ederek samimi bir ahengi sağlamaya çalışmaları buna örnek verilebilir. Son zamanlarda da Hasan Can Kaya’nın bu yapıya sıklıkla başvurduğu görülebilmektedir. *Akronim’e*⁹ ise her ne kadar daha çok teknik dili nitelese de mizahi dilde daha çok yerel odaklı anlamda başvurulduğu anlaşılmaktadır. Yine Bülent Ceylan’ın Mannheim’a ya da Berlin’e

⁴ Antithese

⁵ Assonanz

⁶ Asyndeton

⁷ Imperativ

⁸ Emphase

⁹ Akronyme

yani şov için gittiği bölgeye özgü şovlarında o bölgenin ağzına ağırlık vermesi ve sözcüklerde kısaltmaya gitmesi bu kullanıma örnek olarak verilebilir. Bölgenin ağız veya şivesinin yanında o bölgeye özgü kalıp sözler veya sosyal hayatta günlük iletişim dilinde kullanılan sözcüklerin harfleri kullanılarak türetilen kelimeler göze çarpmaktadır. Diğer evrenselliği yerelleştirmek, ortak kültür algısı vermek üzere tercih edilen yapı ise ana dilde yabancı dil terimlerinin kullanımınıdır. Buradaki terimler daha çok anadil terimleriymiş gibi kullanılmaktadır. Örneğin Guten Appetit yerine guten hattetit gibi ya da Kaufhaus yerine Türkçeleştirip Kaufhof gibi. Bu daha çok iki dilli olan mizahçılarda kendini göstermektedir. Son yıllarda özellikle stand up şovlarında buna sıkça rastlanılmaktadır. Özcan Coşar'ın stand up şovlarında bunu her üç dilde yaptığı, Almanca anlatırken Türkçe ve İngilizceye sıklıkla başvurduğu görülmektedir. *Hendiadyoin* yani ikilemenin de ara ara kullanıldığı dikkat çekmektedir. Özellikle anlamı güçlendirmek için yapılan bu eylemin kelime tekrarı, anlamları birbirine yakın ya da karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yalan yanlış, iyi kötü, tabi tabi, toz toprak, yavaş yavaş ya da irili ufaklı veya Almanca klip und klar, immer und ewig, bunun en belirgin örnekleridir. Mizah dilinde bunun daha çok uyarı niteliğinde ya da mesajı vurgulamak amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.

Diğer çokça karşılaşılan şey ise *ironi* yani alay, *istihzadır*. Söylenenden farklı bir anlam çıkarılması gibi kullanımdaki işlev mizahta yine önemli bir role sahiptir. Çok güzel iş çıkardın derken işi berbat etmesi gibi. Bu anlatım türünün hemen hemen her türlü mizahta en çok kullanılan tür olduğu söylenebilir. Dinleyiciyi kırmadan ya da esprinin yapıldığı konuyu rencide edici bir yapıya dönüştürmeden eleştirel açıdan yaklaşmak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Güçbilmez'in "Haksız olunan durumda bile karşıtları yanıltarak haklı çıkmayı sağlayacak bir araç." (Güçbilmez, 2005: 13-14) şeklindeki tanımının mizahın eleştirel işleviyle eşleştirildiğinde ne kadar yaygın olarak kullanılabileceği oldukça belirgindir. Burada *ironi*, mizahtan farklı olarak komik olanı yakalamaktan veya sonunda gülme etkinliğine ulaştırmayı hedeflemekten çok karşıdakini düşündürmeyi hatta sarmayı amaçlamaktadır. Özellikle dinleyiciyi veya izleyiciyi, bu okuyucu da olabilir, canlı tutmak adına *Klimax* kullanımı dikkat çekmektedir. Burada anlam kuvvetlendirilerek içerik derecelendirilmektedir. Bu derecelendirme kademe kademe gerçekleşmektedir. Sözcük veya cümleye yönelik yapılan bu derecelendirme, beraberinde içeriğe bir ivme de kazandırmaktadır. Retorik uzmanı ve Dilbilimci Anita Herman-Ruess, *Klimax* kullanırkenki süreç için "artırdığımızda, duyguların yoğunluğunu kontrol eden ana şalteri çevirmiş gibi oluyoruz" demektedir (Gabal 2014:41). Aslında bu türe en iyi örnek olarak, Julius Caesars'ın Veni, vidi, vici yani geldim, gördüm yendim ifadesi örnek verilebilir. Buna benzer farklı bir kullanım ise *derecelendirmede*¹⁰, *kıyaslamada* karşımıza çıkmaktadır. Genelde Cem Yılmaz bunu şovlarında kendisini abisi ile karşılaştırmasında yapmaktadır. Bülent Ceylan ise Türk-Alman, Mannheimer ve diğerleri şeklinde yapmaktadır. Bülent Ceylan'ın Türk-Alman ilişkilerinde *Klimax* kullanırken, süreç odaklı karşılaştırmalarda *Komperation*'u yani derecelendirmeyi kullandığı görülmektedir. *Litotes* dediğimiz bir şeyi olumlarken tersten ifadenin tercih edilmesidir. Yani çok diyecek yerde örneğin, az değil ifadesinin kullanılması gibi. Bunun, işlev olarak ironi ile akraba olduğu söylenebilir. Burada amaç karşıdakini kırmadan mesajı iletebilmektir ayrıca ifadeye acıcılık katmak diğer amaçlar arasında yer almaktadır (Niemuth-Engelmann 2016). Özellikle birden fazla farklı toplum veya ulus ya da yaş grubuna yapılan

¹⁰ Komparation

mizahlarda bu duruma ağırlıklı olarak yer verildiği anlaşılmakta olup Bülent Ceylan'ın yine bu anlatım tarzına hem Alman toplumunu, hem Türk toplumu hem de Mannheimer şeklinde tanımladığı hedef grubu kırmamak adına kullandığı görülmektedir. *Metafor* ise ironi gibi en yaygın kullanılanıdır. Kullanımı farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Daşcıoğlu bu kavramın „Yunanca öte anlamına gelen ‚meta‘ ile taşımak, aktarmak, götürmek yani ‚phoros‘ kelimelerinin bileşiminden oluşan ‚metaherein‘ sözcüğüne dayandığını“ vurgulamış ve sözcüğün „‚hakiki anlamının dışında bir anlam ile kullanılması‘ manasına geldiğini bildirdiğini“ ifade etmiştir (Daşcıoğlu 2015:169). Yani burada bir göstergesi gerçek anlamı dışında başka anlamlar yükleyip benzetme yapılarak ya da üstü kapalı olarak verilmesi durumu söz konusudur. Özellikle hedef grup iki dilli ise veya evrensel nitelikte bir hedef gruba mizah uygulanıyorsa anlamın ortak bir algıda buluşturabilmek adına buna yer verildiği görülmektedir. *Kinaye* mizahın neredeyse vazgeçilmez ifade tarzlarından biridir denilebilir. Örneğin Citroen markasının “tekerler üzerinde zeka” sloganı buna örnektir. Burada birbiriyle ilişkili iki sözcük söz konusudur. Bunların birinin kullanımıyla diğerine gönderme yapıldığı anlaşılmaktadır. Mizah etkinliğinde bu yapı özellikle eleştirel söylemlerde ya da yine mizahın etki unsurları arasında yer alan şaşırtmada kendini göstermektedir. Günlük konuşma dilimizde kinayenin sıkça tercih edildiği söylenebilir. Diğer bir teknik ise ritmi düzenleyen *Reim*'dir (Kafiye). Yine okuyucuyu ya da dinleyicisini canlı tutmak ve ifadeye bir ritim kazandırma adına mizahın türüne göre bunun tercih edildiği görülmektedir. Özellikle stand up'ta şovlarında kullanılan diğer önemli bir tekniğin ise *Anakoluth* yani *caymaca* olduğu görülmektedir. Cümlenin normal tümcesinden farklı bir tümceye geçerek anlam uyumsuzluğu sağlanmaktadır bu evrede. Devrik cümle yapılarıyla seslenen kitlenin kafasının karıştırılıp merkezî kavramın öneminin vurgulanıp ifadenin kuvvetlendirildiği anlaşılmaktadır. Her türlü mizahta buna yer verilmektedir, çünkü bu söylem aynı zamanda okuyucu, dinleyici ya da izleyici konumundaki hedef grubu olumlu-olumsuz, doğru-yanlış şeklinde bir değerlendirme sürecine dahil etmektedir. *Elativ* ise bir sözcüğün *mübalağa* edilmesi sürecidir. Hasan Kaya'nın buna sıkça başvurduğu ve böylece seyircinin aktif katılımını sağlayarak bir örneklendirmeyi başka örneklendirme ile şova dâhil ettiği görülmektedir.

Yine baskın olan diğer teknikler; lafı uzatma, abartma, ifadeye direnç katma, benzer ya da zıt ilişkileri yansıtabilme ve bunun farkında olduğunu gösterebilmedir. Bu bağlamda bir dildeki retorik öğelerin zenginliğinin o dilin mizaha yatkınlığını gösterdiği aynı şekilde mizaha gerek yapısal gerekse içeriksel olarak yatkın bir dilin kendi bünyesinde zengin bir söz sanatına sahip olduğu söylenebilir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Genel olarak, bütün bu tekniklerden aslında mizahın kendisinin bir kelime oyunu olduğu varsayıldığında, oyun için oyunların oynandığı sonucuna varılabilir. Ayrıca her ne kadar daha önce sözünü etmiş olduğumuz farklı üslup özellikleri ya da retorik söylem çeşitleri tercih edilse de belirgin olan olgu, mizah yapan kişinin burada bir üst dil oluşturduğudur ve bunun söylem bazında yetenek gerektirdiği gibi ileri derecede kültürel ve bilişsel farkındalık gerektirdiğidir. Retorik öğelerle birlikte hedef grubun mizahi anlatımı anlamlandırabilmesi için kendine anlatımın içine girme imkânını vermelidir. Çünkü gerek kullanılan dilin yapısı yapısı gerekse mizahı yapan kişinin yaklaşımı, kontrollü veya önyargılı olması, mizahın doğasına aykırı olabileceği gibi, anlatılanın da içeriksel ve yapısal zenginliğine rağmen anlaşılmasına engel olacaktır. Bütün bunları ele veren unsur ise

kullanılan retorik öğeler ve söz sanatlarıdır. Retorikte bir ikna durumu söz konusu iken söz sanatları ise bu iknaya sürükleyen süreç ya da ifadenin etki oranını belirleyen unsurdur denebilir. Anlaşılacağı üzere kullanılan bir antitez, bir entimem, asonans ya da emir kipleri, hatta doğrudan hitap ya da ikileme, yapılan ironi vb. birçok unsur kendi içinde farklı bir işleve sahip olmakla birlikte mizahta kullanıldıklarında mizahın amacını yansıtmaktadır. Bunlar gerek hedef dinleyicide, izleyicide ya da okuyucuda oluşturulmak istenen etkinin gerekse de Raskin'in (1985) de belirtmiş olduğu bir üstünlük mü, rahatlama mı veya buna benzer eylemin niteliğini ve bu bağlamda mizahı yapan kişinin hedef gruba olan yaklaşımını gösteren önemli öğelerdir.

Etik Metni

"Bu makalede dergi yazım kurallarına, yayın ilkelerine, araştırma ve yayın etiği kurallarına, dergi etik kurallarına uyulmuştur. Makale ile ilgili doğabilecek her türlü ihlallerde sorumluluk yazar(lar)a aittir. Bu çalışma etik kurul gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar(lar)ın Katkı Oranı Beyanı: Bu çalışmada yazarın katkı oranı %100'dür.

KAYNAKÇA

- Adler, A. (1982). Zusammenhänge zwischen Neurose und Witz. in: A. Adler: *Psychotherapie und Erziehung – Ausgewählte Aufsätze*, Band I: 1919-1929, Fischer Tb. Frankfurt am. M.
- Alay, O. (2019). Mizah kavramı ve mizahın tarihsel süreci, *Türk Dili*, cilt.116, sa.808, ss.22-30.
- Bergson, H. (1907, 1988). *Creative Evolution*. trans. A. Mitchell. New York: Dover.
- Bergson, H. (2015). *Gülme - Komiğin Anlamı Üstüne Deneme*, çev.: Yaşar Avunç, Ayrıntı yayınları.
- Çoştı, F. C. (2020). Gülme Üzerine bir deneme: Bergson ve Freud, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı: 71, Yaz 2020, ss.135-154. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/felsefedunyasi/issue/58120/731253>.
- Çetinkaya, G. (2006). *Gırgır Dergisinin Türk Halkbilimi Açısından İncelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Daşcıoğlu, Y. (2015). Dilin içinde Dil, Doğanın içinde Perde: Şiir Metafor ve İmge. *Türk Dili*, <https://www.tdk.gov.tr/wpcontent/uploads/2015/12/20151221Y%C4%B1lmaz%20Da%C5%9F%C3%A7%20Metonim.pdf>.
- Dramlitsch T. (2017). *Wie der Witz in die Welt kam*. Berlin.
- Duden (2007). *Das Herkunftswörterbuch*. Mannheim 2007, Lemma Humor.
- Freud, S. (1920). Die Motive des Witzes, Der Witz als sozialer Vorgang, *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten*, <https://www.projekt-gutenberg.org/freud/witz/chap004.html>, Erişim Tarihi: 13.12.2022
- Freud, S. (2016). *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, çev.: Emre Kapkın, Payel Yayınları.
- Gabal, M. (2014): *Emotionale Rhetorik: Mit Wörtern begeistern, beeindrucken, berühren*, Gabal Verlag.
- Güçbilmez, B. (2005). *İroni ve dram sanatı*. Ankara: Deniz Yayınevi.
- Hassett, J., J. Houlihan (1979). Different jokes for different folks. *Psychology Today*, 12, ss. 64-71.
- Karataş, T. (2019). Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü, İz Yayıncılık.

- Karataş T. (2019). Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü, <https://archive.org/details/AnsiklopedikEdebiyatTerimleriSzlTuranKarata/page/n29/mode/2up>. Erişim tarihi: 17.06.2023
- Knape, J. (2000). *Was ist Rhetorik?* Reclam Verlag.
- Koestler, Arthur (1997) *Mizah Yaratma Eylemi*, Çev: Sevinç-Özcan Kabakçioğlu, İstanbul: İris Yayınevi
- Loporcaro, L. (2022). Quintilian on Laughter (Inst. 6.3) A Useful, Dangerous, Inexplicable Weapon, Old World: *Journal of Ancient Africa and Eurasia*, (2022) 1–29, doi:10.1163/26670755-01010010.
- Niemuth-Engelmann, S. (2016). inhaltsangabe.de/wissen/stilmittel/litotes, 10.07.2016. Letzte Aktualisierung am 03.09.2020. Erişim tarihi: 28.12.2022.
- Önal, M. (2008). Edebi Dil ve Üslup, Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 36, S. 23-47. [Dergipark.org.tr/tr/download\(article-file/33164](http://Dergipark.org.tr/tr/download(article-file/33164).
- Özcan, C. (2023). Comedy Central Presents, Staffel 2 Folge 4, <https://www.youtube.com/watch?v=TsSK-byydf4>. Erişim tarihi 18.06.2023
- Özdenören, R. (1999). Üslup Nedir, Üslup Çeşitleri ve Özellikleri, <https://www.turkedebiyati.org/uslup-nedir-uslup-cesitleri-ve-ozellikleri/>. Erişim Tarihi 21.12.2022.
- Pelster, G. (2004). *Vom Lächeln zum Lachen - Kann Humor einem Burnout entgegenwirken?* München, GRIN Verlag, <https://www.grin.com/document/32514>, Erişim Tarihi: 04.01.2023
- Plessen, C. Y., Franken, F. R., Ster, C., Schmid, R. R., Wolfmayr, C., Mayer, A.-M., Sobisch, M., Kathofer, M., Rattner, K., Kotlyar, E., Maierwieser, R. J., & Tran, U. S. (2020). Humor styles and personality: A systematic review and meta-analysis on the relations between humor styles and the Big Five personality traits. *Personality and Individual Differences*, 154, Article 109676. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109676>
- Raskin, V. (1985). *Semantic Mechanisms of Humour*, Dordrecht: Reidel.
- Taşdelen, V. (2007). Felsefe ve masal: Van masalları örneği. Beyaz Gemi, *Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu Bildiri Metinleri* (ed. Oktay Belli), 06 - 08 Haziran 2007, ss.301-309
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (1932). sozluk.gov.tr.
- Türk Dil Kurumu (1948). *Edebiyat ve Söz sanatları terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu
- Wehn, K. (2003/2020). *Humor im Internet* <https://hdms.bsz-bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/300/file/Humor2.pdf>. Erişim tarihi 18.06.2023